

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Мельник Марії Олександрівни «Школа правового реалізму та можливості використання її надбань у вітчизняній юриспруденції», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена:

- необхідністю визначення світових тенденцій розвитку права, юридичної науки і особливостей правової сфери українського суспільства, наукового обґрунтування подальшого реформування правової системи України, оптимізації правового регулювання;
- потребами становлення філософських, теоретичних і методологічних засад вітчизняної юридичної науки, забезпечення плюралізму та толерантності у взаємодії різних методологічних підходів та наукових шкіл у розумінні права, створення сприятливих умов для розвитку української теорії права;
- визначенням та реалізацією стратегії інтеграції України в європейський та міжнародний правовий простір, доцільною рецепцією досягнень світової юридичної думки та іншими потребами подальшого розвитку юридичної науки та правової системи України.

Саме тому осмислення проблем плюралістичності праворозуміння, зокрема ідей правового реалізму, були і залишаються актуальними, необхідними, науково та практично значущими.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Про актуальність теми дисертації свідчить і те, що обраний напрям дослідження пов'язаний з реалізацією Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 рр., затверджених Постановою Загальних Зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., примірного переліку предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Пра-

во» затвердженого наказом МОН України № 1477 від 28.12.2018 р., а також наукового проекту «Верховенство права: стан та перспективи вдосконалення механізмів його реалізації в Україні» (номер державної реєстрації 0112U007427) кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Таким чином, актуальність, наукова і практична значущість обраної дисертантом теми дослідження сумнівів не викликає, вона зумовлена як реальними процесами подальших правових реформ в Україні, гармонізації її правової системи з міжнародним та європейським правом, так і переосмисленням фундаментальних основ юридичної науки, а дисертаційна робота, яка вноситься на захист, заповнює півні прогалини у вітчизняній теорії держави і права.

Дисертантка поставила важливу мету – аналіз засадничих ідей двох основних течій школи правового реалізму, з'ясування спільних рис і відмінностей між ними та формулювання теоретичних висновків і рекомендацій, які можуть бути використані в українській юридичній науці і практиці.

Ця мета цілком логічно і послідовно конкретизована в завданнях дослідження, які передбачали осмислити: історію виникнення та розвитку школи правового реалізму та фактори, які сприяли її формуванню; фундаментальні ідеї як американської, так й скандинавської течій правового реалізму; здійснити їх порівняльний аналіз; вплив школи правового реалізму на розуміння природи судової правотворчості, формування наукових засад юридичної аргументації; можливості та шляхи використання надбань школи правового реалізму у вітчизняну судову практику та систему підготовки майбутніх правників.

Структура дисертації адекватна предмету, меті і завданням дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг роботи становить

235 сторінок, список використаних джерел охоплює 281 позицію на 25 сторінках.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечена: використанням діалектичного, історичного, системного, структурного, функціонального, порівняльно-правового та інших наукових методів; аналізом наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема, більш як 120 іноземних джерел в оригіналі. Причому слід зазначити, що їх аналіз та використання відповідає вимогам наукової дискусії.

Достовірність висновків та наукових положень дисертації підтверджується їх зв'язками та можливостями інтеграції в існуючі наукові соціально-гуманітарні знання, відповідністю тим тенденціям, які спостерігаються в правовій реальності України та юридичній науці.

Новизна наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації .

Зважаючи на те, що ряд проблем, які охоплюються предметом дисертації, досліджувалися й раніше, авторові вдалося забезпечити належну наукову новизну теоретичних положень, сформульованих висновків і рекомендацій, яка полягає в тому, що дисертація є одним з небагатьох у вітчизняній юридичній науці теоретичним дослідженням особливостей праворозуміння представниками американського та скандинавського правового реалізму, їх порівняльного аналізу, а також можливостей і шляхів використання надбань школи правового реалізму в правовій системі України.

Ключові проблеми, що знайшли висвітлення в дисертації:

- історичний шлях розвитку скандинавської та американської течій школи правового реалізму, який, зокрема, охоплює їх зародження як антиподу позитивістського праворозуміння, вплив школи «вільного права» на формування американської течії школи правового реалізму, причини, які стали перешкодою на шляху до розвитку ідей школи «вільного права» на європейському континенті, відродження інтересу з боку наукової спільноти амери-

канського та європейського континентів до правового реалізму з урахуванням стану розвитку суспільства в умовах сьогодення (с. 32- 56);

- аналіз філософсько-правових підходів до розуміння правової реальності, наголос на тому, що скандинавські реалісти бачили витoki правової реальності у психіці людини, тоді як американська течія школи правового реалізму здебільшого орієнтувалася на практичну юриспруденцію, представники якої, виходячи із засад соціологічної юриспруденції, вважали основним джерело походження й розвитку правової реальності соціальні зв'язки (с. 57- 72);

- з'ясування особливостей американського правового реалізму, зокрема, його спрямованість на визнання необхідності: наближення юридичної теорії та практики до соціальної реальності; аналізу міждисциплінарних зв'язків у правознавстві; орієнтації на дослідження динаміки права, його дії та змінюваності; критичне ставлення до позитивістського праворозуміння; впливу ірраціональних елементів на процес правового пізнання; домінуючої ролі у правоутворенні судів та інші (с. 73-90);

- висвітлення особливостей скандинавського правового реалізму і виокремлення в якості його основних положень: антиметафізичний підхід до праворозуміння; філософські, соціологічні та психологічні аспекти правового реалізму; визначення психіки людини основним джерелом права; застосування емпіричного методу у вивченні права; критика волюнтаризму та теорії бажань як однієї з основ традиційної юриспруденції та інші (с. 91-100);

- виокремлення спільних та відмінних ознак американської та скандинавської течій школи правового реалізму. Основною спільною ознакою, автор вважає їх критичну «навантаженість» у ставленні до позитивізму, спрямованість на подолання формалізму в юридичній науці та практиці. Тоді як основні відмінності полягають у спрямованості на дослідження різних напрямів правознавства – філософсько-теоретичного та юридико-практичного, що зумовлено як належністю їх представників до професійного кола філософів (скандинавська течія), або практикуючих юристів (американська течія), так й розвитком у різних правових сім'ях (с. 101-107);

- вплив школи правового реалізму на розвиток теорії юридичної аргументації через визнання: визначальної ролі емпіричному підходу до сприйняття реальності; важливості аналізу позаправових факторів, що визначають суть справи; необхідності ухилятися в судовому пізнанні від зловживання логічними методами та акцентуації уваги на аналізі фактів справи, а не тільки законодавства, віднаходження балансу між ними; значення особистості судді в розгляді спірних справ та віднаходженні справедливості тощо (с.112-171);

- аналіз шляхів реформування підготовки майбутніх юристів з метою її наближення до юридичної практики через запровадження навчальних курсів з юридичної аргументації та вивчення судової практики, їх наукового та навчально-методичного забезпечення, покращення діяльності юридичних клінік, розширення їх мережі, залучення до викладання юристів-практиків, набуття викладачами практичного досвіду та інші (с.172- 195).

Зважаючи на належний науковий рівень здійсненого дисертанткою дослідження, необхідно відзначити наявність у текстах дисертації та автореферату, як це притаманно теоретично насиченим працям, окремих дискусійних положень, які потребують уточнень і роз'яснень проблемного або термінологічного характеру, можуть слугувати підґрунтям для наукової дискусії під час захисту дисертації.

1. Потребує додаткових роз'яснень та обґрунтування вибір автором визначення правового реалізму саме як школи правового реалізму, а не парадигми, теорії, концепції, доктрини, вчення, течії або іншого об'єднання відповідних юридичних наукових знань чи досліджень. Чи надавалося в дисертації цьому якимсь значення? Яким чином в цьому контексті ідентифікують себе представники правового реалізму чи вони загалом не «переймаються» цим питанням?

2. Осмислення історії виникнення та розвитку школи правового реалізму передбачає не тільки описання та аналіз праць різних вчених, але й періодизацію цієї історії, щонайменше виокремлення передумов виникнення та періодів власно виникнення, становлення та розвитку. Тим більше що з 1997

гоку розповсюдженим в англomовній літературі є розрізнення так званого старого та нового правового реалізму. Так, виникнення останнього пов'язують з працями Френка Кросса та Брайана Танамахи (1997 р.), а визнання з першою науковою конференцією «Новий правовий реалізм», яка відбулася у 2004 році в Північній Америці, місті Медісон, штат Висконсин, а у 2014 вже відбулася 10 ювілейна конференція. В травні 2014 року була проведена й перша європейська конференція з нового правового реалізму в Копенгагені.

3. Аналіз поняття «правова реальність» здійснено переважно в традиціях вітчизняної філософії права (с. 57-70), а його інтерпретація в працях представників правового реалізму майже відсутня, окрім того «неявну» форму має й методологічне значення цього поняття для вивчення предмету дослідження, що дає сподіватися на відповідні додаткові роз'яснення автора.

4. Розуміння права як в описанні його інтерпретацій представниками правового реалізму, так і власне автора є недиференційованим. Наприклад, виокремлення регулятивного і охоронного, матеріального і процесуального, об'єктивного і суб'єктивного права мало б важливе методологічне значення як для наукової оцінки школи правового реалізму, а також для використання її досягнень у вітчизняній правовій практиці та юридичній науці, оскільки, як здається, правовий реалізм тяжіє саме до охоронного та процесуального права, його суб'єктивного сприйняття та формування.

Подібне можна зауважити відносно й інтерпретації автором власно правового реалізму. Так, в американському і скандинавському правовому реалізмі існували й існують декілька течій, що певною мірою розрізняються, окрім того в історії правового реалізму виокремлюють й польсько-руський правовий реалізм, фундатором якого вважають Леона Петражицького, а за його схожість зі скандинавським правовим реалізмом їх об'єднують під назвою континентальний правовий реалізм.

5. Враховуючи, що школа правового реалізму виникла і розвивалася у конфронтації з юридичним позитивізмом, більшої уваги слід було приділити

не тільки критиці останнього, але й, навпаки, критичного ставлення представників позитивістського розуміння права до ідей правового реалізму, не обмежуючи його тільки поглядами вчених радянського періоду.

6. Додаткових роз'яснень потребує й розуміння авторкою змісту теорії правової аргументації. Більша частина тексту підрозділу 3.1. «Використання висновків школи правового реалізму для вдосконалення судової аргументації в Україні» присвячена боротьбі з формалізмом, дискреційним повноваженням суддів, значенню їх особистості, наявності формалізму в окремих рішеннях українських судів, постановках Кабінету Міністрів України, що є без сумніву позитивним, але при цьому важко оцінити повноту дослідження автором можливостей використання теоретичних положень школи правового реалізму для вдосконалення судової аргументації в Україні, оскільки остання розглянута фрагментарно.

7. У підрозділі 3.2. «Реформування методології та методики викладання правознавства у вищих навчальних юридичних закладах в контексті здобутків школи правового реалізму» авторка не проаналізувала існуючі концепції реформування юридичної (правничої) освіти, відповідні позиції зарубіжних і вітчизняних експертів, дещо фрагментарно висвітлила досвід зарубіжних навчальних закладів, зосередила увагу на організації та діяльності юридичних клінік, що не дало їй можливості повною мірою реалізувати поставлене завдання. Враховуючи ґрунтовний авторський аналіз теоретичних положень школи правового реалізму та досвід навчального процесу в Національному університеті «Києво-Могилянська академія», вона могла б запропонувати проекти як тематичних планів з викладання юридичної аргументації, методичні рекомендації щодо окремих тем з інших навчальних дисциплін тощо.

Викладені зауваження мають дискусійний характер і суттєво не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Значущість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації. Незважаючи на те, що дослідженню проблем праворозуміння присвячене значне коло наукових праць вітчизняних та зарубіж-

них вчених, автору вдалося виокремити ще не досить вивчену у вітчизняній юриспруденції школу правового реалізму, дослідити її в контексті американської та скандинавської інтерпретацій, сформулювати та обґрунтувати власні висновки щодо концептуальних засад правового реалізму та можливостей їх використання у правовій системі України.

Результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», а також були апробовані на низці наукових, науково-практичних конференцій та семінарів.

Основні положення й висновки дисертаційного дослідження знайшли відображення у 12 наукових роботах, з яких 7 статей опубліковано в наукових фахових виданнях (серед них – 1 в іноземному науковому виданні), а також у 5-ти тезах доповідей у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій

Наукове та практичне значення одержаних результатів. Сформульовані за результатами дослідження положення та висновки, введені до наукового обігу джерела можуть бути використані у:

- сфері правотворчості та правозастосування для визначення перспективних напрямів подальшого розвитку правової системи України, судоустрою, розробки відповідних державних програм тощо.

- науково-дослідній роботі – для подальшого розв’язання проблем теорії та історії держави і права, теорії порівняльного правознавства, історії політичних і правових учень, організації та здійснення наукових досліджень в різних юридичних науках;

- навчальному процесі – при викладанні теорії та історії держави і права, філософії та соціології права, порівняльного правознавства, історії політичних і правових учень, а також для підготовки відповідних підручників і навчальних посібників.

Оформлення дисертації відповідає основним вимогам до дисертацій

та авторефератів дисертацій, визначених МОН України.

Висновок

Викладене дає підстави вважати, що дисертація Мельник Марії Олександрівни «Школа правового реалізму та можливості використання її надбань у вітчизняній юриспруденції» є завершеною та оригінальною науковою працею, в якій здійснено осмислення виникнення та становлення ідей, наукових підходів та позицій вчених стосовно надбань школи правового реалізму, а одержані наукові результати є важливими для розвитку теорії держави та права, історії політичних і правових учень, порівняльного правознавства та інших юридичних наук.

Дисертація відповідає вимогам п. 9, 11, 12, 13, 14 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (із змінами), а її автор Мельник Марія Олександрівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) зі спеціальності 12.00.01 - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:
доктор юридичних наук, професор
професор кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та правоохоронної діяльності
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини "Україна"

14 листопада 2019 р.

О.Д.Тихомиров

УНІВЕРСИТЕТ "УКРАЇНА"

Власноручний підпис

Тихомиров О.Д.
Бабка В.І.